

DĚJINY TIBETU

CIPÖN WANGČHUG DEDÄN ŽAGABPA
(TSEPON W. D. SHAKABPA)

N LN NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY

O PŘEPISU (TRANSLITERACI) A VÝSLOVNOSTI (TRANSKRIPCI)
TIBETSKÝCH SLOV

Ve snaze usnadnit českému čtenáři výslovnost „hrozivě“ vyhlížejících shluků hlásek u transliterovaných tibetských slov, předesílám toto stručné objasnění základních, v této práci použitých pravidel jejich českého přepisu (transliterace) a výslovnosti (transkripce).

Tibetský pravopis se zformoval v podstatě s vytvořením tibetského písma v 7. století po Kr. a od těch dob již nedoznal podstatnějších změn. Je to tudíž pravopis silně historický, značně se rozcházející se současnou výslovností. Jinak řečeno, v tibetštině existuje velký rozdíl mezi tím, jak se slova píšou a jak se dnes doopravdy vyslovují. Proto kvůli přesné identifikaci tibetských slov ve slovnících se v odborné literatuře ustálila praxe uvádět vedle jejich *přibližně*, v daném případě o českou fonetiku se opírající podoby výslovnostní (v textu knihy a v rejstříku stojí na prvním místě), také jejich *přesnou* podobu psanou (v rejstříku vytištěnou kurzívou a vsazenou do kulatých závorek).

K transliterování třiceti písmen tibetské abecedy slouží tyto české ekvivalenty (v pořadí a uspořádání tibetské abecedy):

ka	kha	ga	nga
ča	čha	dža	ňa
ta	tha	da	na
pa	pha	ba	ma
ca	ccha	dza	wa
ža	za	'a	ja
ra	la	ša	sa
ha	a		

Pro českou výslovnost tibetských hlásek, respektive slabik či slov platí tyto zásady:

Souhlásky:

c, č, j, k, l, m, n, ň, p, s, š, t se vyslovují jako obdobné hlásky v češtině;

b, d, g se vyslovují méně zněle nežli v češtině;

cch, čh, kh, ph, th se vyslovují se slabým přídechem (ch, čh, kh, ph, th);

dz, dž, ng (toto časté i v násloví) se vyslovují jako dz, dž, n ve slovech dzin-
kat, džber, banka;

z, ž se vyslovují prakticky stejně jako s, š (v přesné tibetské výslovnosti však ovlivňují tón následující samohlásky či přehlásky);

h se vyslovuje jako české ch;

r se vyslovuje jako zvuk mezi českým r a ž;

w se vyslovuje jako v angličtině;

'a, a, v tibetštině počítané k souhláskám, se vyslovují jako v češtině, rozdíl je však v jejich tónu (v případě 'a jde o tón stoupavý, v případě a o tón rovný).

Samohlásky a dvojhlásky:

a (á), ai, e (é), eu, i (í), o (ó), u (ú) se vyslovují jako v češtině.

Přehlásky:

ä, ö, ü se vyslovují jako v němčině.

Préfixy (ngöndžug, *sngon-'džug*):

g-, d-, b-, m-, ' (tzv. ačhung ['a-čhung] neboli „malé a“) se nevyslovují. Např. *gču* (ču), *dpe* (pe), *bču* (ču), *mčhi* (čhi), 'čhi (čhi). V některých případech však mohou mít vliv na znělost či neznělost základní („kořenové“) slabiky-slova, či na její tón.

Préfix d- v kombinaci se základní slabikou *ba*, *bi*, *bu*, *be*, *bo* mění její výslovnost na *wa*, *wi*, *u*, *e/je*, *wo*. Např. *dbang* (wang), *dbig* (wig), *dbu* (u), *dben* (en/jen), *dbo* (wo).

Postfixy (džendžug, *rdžes-'džug*):

-b, -g se vyslovují nezněle, přibližně jako české p, k. Např. *mdzub* (dzub, vysl. dzup), *bdag* (dag, vysl. dak).

-r zní oslabeně, respektive mírně prodlužuje výslovnost předchozí samohlásky a samo zůstává němé. Např. *dmār* (mar, vysl. ma' nebo má).

-d, -s se nevyslovují, avšak přehlasují předchozí samohlásku *a*, *o*, *u*. Např. *sad* (sä), *bod* (bö), *bud* (bü), *las* (lä), *jos* (jö), *dus* (dü).

-n působí přehlásku předchozí samohlásky *a*, *o*, *u*, avšak zachovává si svou výslovnost. Např. *čan* (čän), *lon* (lön), *mun* (mün).

' se nevyslovuje, zpravidla však mírně prodlužuje předchozí samohlásku. Např. *mkha'* (kha nebo khá). Ve funkci genitivní pádové koncovky -'i působí u samohlásek *a*, *o*, *u* jejich přehlásku. Např. *bka'i* (kä), *lo'i* (lö), *su'i* (sü).

-l za samohláskou *a*, *o*, *u* se lokálně spolu se samohláskou budto vyslovuje, např. *sal* (sal), *rol* (rol), *jul* (jul) – to je praxe, jíž se přidržujeme v českém přepise –, nebo působí její přehlásku, přičemž samo zní oslabeně ä, ö, ü (sä, rö, jü), nebo zcela mizí a předchozí přehlásku pouze mírně prodlužuje (sä, rö, jü).

⊗ Tzv. druhotný postfix (jangdžug, *jang-'džug*) -s (-gs, -ngs, -bs, -ms) se nevyslovuje. Např. *lags* (lag), *mangs* (mang), *šubs* (šub), *kham* (kham).

Nadepsaná písmena:

Nadepsaná písmena *ra*, *la*, *sa* se nevyslovují. Např. *rdang* (dang), *ldang* (dang), *sdang* (dang). V určitých případech však mohou mít vliv na znělost či neznělost základní slabiky-slova, či na její tón.

Podepsaná písmena:

Podepsaná písmena *ja*, *ra*, *la* v kombinaci s příslušnou základní slabikou-slovem působí četné změny v její výslovnosti:

kja, *khja*, *gja* se vyslovují přibližně jako české *ta*, *tha*, *da*.

pja se vyslovuje jako české *ča*, *phja* a *bja* jako české *čha*.

mja se vyslovuje *ňa*.

kra, tra, pra se vyslovují cerebrálně (kakuminálně), přibližně jako zvuk mezi tra a třa.

khra, thra, phra se vyslovují přibližně jako zvuk mezi thra a thřa.

gra, dra, bra se vyslovují přibližně jako zvuk mezi dra a dřa. Ve všech těchto případech r/ř zní oslabeně (srov. výslovnost anglického tr ve slově tree, „strom“). – V odborných pracích se pro tyto hláskové a zvukové kombinace používají písmena t, th, d, psaná s tečkou pod, tedy t, th, d.

Podepsané *la* „zatlačuje“ výslovnost základní slabiky. Např. *gla* (la), *sla* (la), *bla* (la).

Podepsané *wa* nemá na výslovnost základní slabiky vliv. Např. *hwa* (ha).

Podepsané *a* slouží k naznačení délky příslušné samohlásky. Např. *po-t'a-la* (Potála).

Podepsané *ha* slouží k vyjádření přidechovosti (zejména u slov sanskrtského původu). Např. *gha* (gha), *dha* (dha), *bha* (bha), *dzha* (dzha).

Výjimku tvoří kombinace *sra, hra, zla*, které se vyslovují sa, ša, da. Např. *srang* (sang), *Hrang-had* (Šang-hä, Šanghaj), *zlum-po* (dumpo).

Podepsané *pha*, připojené k základní slabice *ha*, slouží k vyjádření v tibetštině neexistující hlásky f. Např. *Hphin-lan* (Finlän, Finsko).

Slabiky *ba, bo* ve funkci slovesných nebo jmenných částic se vyslovují wa, wo. Např. *snang-ba* (nangwa), *džo-bo* (džowo).

K odlišení kombinace základní slabiky *ga-* s podepsaným *ja* (*gja*) od kombinace préfixu *g-* se základní slabikou *ja* se v druhém případě v transliteraci používá tvaru *g.ja*. Např. *gjang* (gjang, stěna), *g.ju* (ju, tyrkys).

Výslovnost slabik-slov tvořených kombinací základní slabiky s préfixem, písmenem nadepsaným, podepsaným, případně nadepsaným i podepsaným, postfixem, případně i druhotným postfixem, se řídí kombinací výše uvedených pravidel. Např. limitní případ takové kombinace *bsgrigs* (tvar minulého času od slovesa *sgrig*, uspořádat, seřadit), kde *b* je préfix, *s* nadepsané písmeno, *g* základní hláška, *r* podepsané písmeno, *i* znak pro samohlásku i, *g* postfix, *s* druhotný postfix, se vyslovuje a transkribuje dig.

Další výslovnostní modalitu, přesahující rámec této informace, zde nejsou uváděny.

Spojovník (-) vyjadřuje „tečku“ (*ccheg*), kterou se v tibetštině vyznačuje hranice slabiky-slova. V transkripci se zpravidla vypouští. Např. *lag-pa* (vysl. lag-pa, ruka). Kde jsou však pro to věcné (obsahové) důvody, je v transkripci spojovník ponechán. Např. *bka'-blon-bla-ma* (kalön-lama, mnišský člen ministerské rady kašag).

SEZNAM MAP

1. Tibet v rámci ČLR / 12
2. Geografická mapa Tibetu / 14–15
3. Tibetské horstvo / 66–67
4. Plán Lhasy / 92
5. Centrální Tibet / 120
6. Vnitřní a Vnější Tibet / 214
7. Cesta H. Harrera a P. Aufschnaitera / 248–249
8. Politicko-správní uspořádání Tibetu / 258
9. Útěk dalajlamy ze Lhasy do Indie v roce 1959 / 273
10. Mapa Tibetu / 297

ZDROJE VYOBRAZENÍ

- Josef Ptáček: str. 17
 Zdeněk Thoma: str. 18, 46, 48, 86, 108
 Josef Vaníš, Vladimír Sís: str. 21, 27, 29, 36, 38, 40, 112–113, 123, 132, 135, 192, 260, 263
 Pavol Breier: str. 39, 170–171, 187
 Viliam Poltikovič: str. 238
 Tomki Němec: str. 303

ostatní: archiv redakce